

موسوعة الامام علي (ع) في الكتاب و السنة و التاريخ*

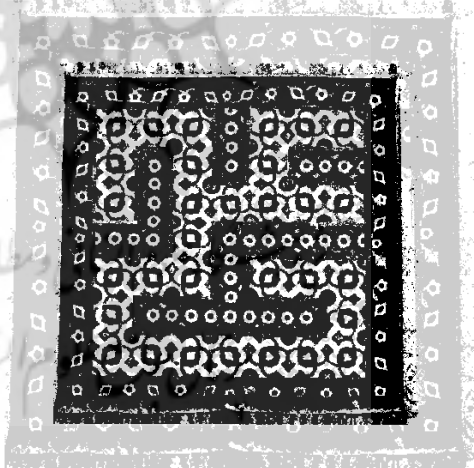
○ هجرت الاسلام و المسلمين محمد علي مهدي راد

از كهنترين اثر ملون و مکتوب در حوزه فرهنگ اسلامي که به گونه‌اي درباره مولا اميرالمؤمنين علي بن ابي طالب (ع) رقم خورده و همراهان و همگامان او را در نبردهاي سه گانه با هوشمندی گزارش کرده است، تاکنون صدها و بل هزاران کتاب به خامه آمده و چکامه‌ها سروده شده و آثار هنري آفريده شده است؛ تا مگر اندکي از بسيار را درباره مولا برکوبند و برنمايند. از جمله آخرين و گسترده‌ترين آثاري که از پس سالها کوشش و در تکريست در منابع و مصادر بسيار، و برستجدين گزارشهاي تاريخي و روايي انبوه سامان يافته، مجموعه فخرم و فاخر الموسوعة الامام علي ابن ابي طالب (ع) في الكتاب و السنة و التاريخ است به خامه حضرت حجت الاسلام و المسلمين حاج شيخ محمد محمدي ري شهري و به مساعدت فاضلان، اقايان: سيدمحمدکاظم طباطبائي و محمود طباطبائي و نتي چند از فاضلان مرکز تحقيقات موسسه فرهنگي دارالحدیث (ج ۱، ص ۵ مقدمه). اين بنده را نیز در تدوين نهائي آن سهمي خرد بوده است که از سر عشق و زری به ساحت ولایت عظمای علوی و خاکساری در پیشگاه ولایت والای وصی نبوی با نهایت شوق و دلدادگی و افتخار آن را انجام داد (ج ۱، ص ۵۴ مقدمه). از این روی آشنایی اندکی با محتوای سرشار از آگاهیهای گونه‌گون آن اثر مترک دارم و این مسطور را در جهت برنمودن اندکی از بسیار نهفته در ابواب و فصول آن رقم زدم؛ تا چه قبول افتد و چه در نظر آید. یادآوری کنم که این نگاشته به واقع مقدمه بلندی است که بازرگان عربی آن در آغاز مجلد اول آمده است و اینجا با اندکی بازنگری و بازنگاری تقدیم می‌شود.

موسوعه در یک نگاه

«موسوعه...» نگاهی است به زندگانی مولا، سیره علوی و تاریخ حیات کاملترین انسان، برجسته‌ترین مؤمنان و بزرگترین چهره تاریخ اسلام پس از رسول الله (ص).
«موسوعه...» با طرحی نو، پردازش ابتکاری و نظمی جدید و کارآمد سیره علوی را در شانزده بخش

- موسوعه الامام علي بن ابي طالب (ع) في الكتاب و السنة و التاريخ
- محمدالريشهري، بمساعدة محمدکاظم الطباطبائي
- التحقيق، مرکز بحوث دارالحدیث
- دارالحدیث، قم، ۱۴۲۱، ۱۲ ج.

در پیش‌دید پژوهشگران، و جستجوگران معارف علوی و شیفتگان مولا و نشنگان حق و حقیقت قرار می‌دهد.

بخش اول. شخصیت خانوادگی:

در بخش اول از نیاکان آن حضرت سخن رفته است (ج ۱، ص ۵۹-۶۲) و از محیط رشد و زندگانی خصوصی مولا، از شخصیت پدر، مادر، از نامها، کنیه‌ها، لقبها، سبوت و صورت ازدواج، زنان و فرزندان علی (ع). (ص ۶۲-۱۲۵)

در پایان این بخش، پژوهش کوتاهی است درباره مزاری که در دمشق به نام «سکینه» و با عنوان دخت علی (ع) شهره است، و نشان داده شده است که علی (ع) را دختری بدین نام نبوده است. (ص ۱۲۷-۱۲۸)

بخش دوم:

این بخش با عنوان «الامام علی (ع) مع النبی (ص)» همراهی و همگامی مولا با رسول الله (ص) را در چهارده فصل رقم زده است.

این بخش نشان می‌دهد که مولا دوش به دوش رسول الله (ص) از آغازین روزهای بعثت تا هنگام رحلت برای حاکمیت اسلام در جامعه با تمام توان کوشید.

این فصل نشان می‌دهد که علی (ع) در دفاع از دین، گسترش اسلام، حراست از رسول الله (ص) و نگهداری از این نوپای الهی، استوارگامی بود نستوه که از هیچ کوششی در رساندن این آیین الهی به مقصد و مقصود دریغ نوزید. (ص ۱۳۷-۲۰۹)

در این بخش و در ضمن فصل دوم، از «لیلةالمبیت» سخن رفته است؛ حادثه‌ای که در میان فضایل و مناقب مولا چونان خورشیدی درخشید، آن شب امام در اوج جبارت‌ها و ستمگری‌ها و خیره‌سری‌ها و با اطلاع از اهتگ کین‌ورزانه مشرکان، بر بستر رسول الله (ص) آرمید تا آن پیامبر مروت و کرامت به سلامت راهی برب شود. در فصل سوم این منقبت والا و ایثار بی‌بدیل مولا گزارش شده و به برخی از خرده‌گیری‌های فحشیت‌ستیزان پاسخ داده شده است. (ص ۱۵۶-۱۷۶)

تکته یادکردنی در این بخش در فصل دوم قرار آمدن مولا بر دوش رسول الله (ص) برای در هم شکستن بت‌ها است که غالباً آن را تنها و تنها در حادثه فتح مکه رقم زده‌اند. پژوهش در اسناد بسیار کهن و

متمند در این فصل، نشان داده است که این حادثه در همان شب آکنده از دلهره و در میان اوج رذالت‌های مشرکان شکل گرفته است.

بخش سوم:

در بخش سوم و با عنوان «جهودالنبی لقيادة الامام علی (ع)» به جایگاه ولایت در رسالت رسول الله (ص) پرداخته شده و تلاشهای رسول اکرم در آن زمینه گزارش و تحلیل شده‌است.

در این فصل ولایت علوی و امامت علی بن ابی طالب (ع) در قالب تلاش رسول الله (ص) برای آینده امت، بازخوانی شده و دلایل عقلی و نقلی اثبات این معنا که رسول الله (ص) امت را بی‌سرپرست تنهاده و آینده امت را بدون طرحی مشخص رها نکرده، بلکه در درازنای بیست و سه سال با زمینه‌سازی‌های فراوان، رهنمودهای بسیار، اشارتها و صراحت‌های بی‌شمار، آینده را به دقت و روشنی رقم زده است، به تفصیل گزارش شده است.

این بخش در یازده فصل رقم خورده است که صفحات جلد دوم را یکسر به خود ویژه ساخته است. در آغاز، فضای سخن تبیین شده و چگونگی موضع رسول الله (ص) براساس فرضیه‌های مختلف و احتمالاتی گونه‌گون تحلیل شده و در ضمن آن نشان داده شده است که نمی‌شود پنداشت که رسول الله (ص) امت را بگه و بدون هیچ طرح و نقشه‌ای رها کرده است. پس باید براساس نصوص فراوان تاریخی و روایی تأمل کرد و دریافت که آن طرح و تدبیر چیست؟ (ج ۲، ص ۲۲-۷) بدین سان سخن به نص رسیده است و نصوص و احادیث این واقعه صادق گزارش شده است؛ از گزارش حدیث بیوم‌الانذار، که آغازین تلاش علنی است، تا حدیث غدیر که اوج ابلاغ ولایت است و نیز احادیث وصایت، وراثت، خلافت، منزلت، امارت، امامت، ولایت، هدایت، عصمت و بالاخره حدیث غدیر و در نهایت گزارش چگونگی واپسین تدبیر رسول الله (ص).

بخش چهارم:

شگفتا و اسفا، که آنچه رسول الله (ص) برای آینده امت رقم زده بود، تحقق نیافت. امام (ع) باید چه می‌کرد؟ وظیفه الهی او چه بود؟ واقع آن روزگار با

شرایط

داخلی و خارجی

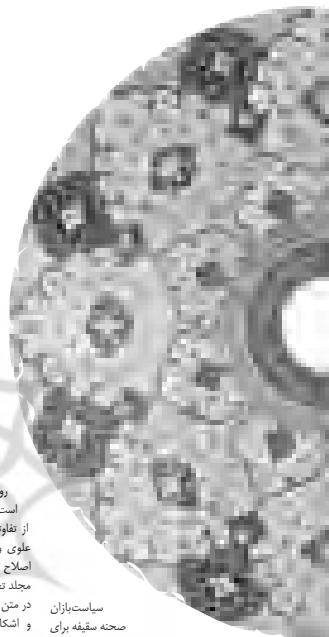
و بی‌شک

چه اقتضا می‌کرد؟ در

این بخش به این سؤالاها و جز اینها در سیره علوی از پس رحلت رسول الله (ص) تا حکومت وی پاسخ داده شده است.

این بخش نیز مجلد چهارم از مجموعه یازده جلدی موسوعه را به خود ویژه ساخته است. بخش چهارم در پنج فصل تبیین شده است. فصل اول قصه آکنده از غصه «سقیفه» و بی‌امدگی آن و حوادث مرتبط با آن را گزارش کرده است. (ص ۷-۱۹)

تن زدن امام (ع) از بیعت کسانی که جامعه خلافت را به تن کشیدند، چگونگی مواضع مهاجران و انصار در ماجرای سقیفه، و هوشیاری امام (ع) در رویارویی با فتنه و فتنه‌افزینان، از جمله بحثهای این بخش است (ص ۲-۵۸). امام (ع) پس از مدتی و مشخصاً براساس نصوصی پس از شهادت فاطمه زهرا (س) از سزاگزاره و الزام به بیعت تن داده است؛ چرا؟ عوامل و زمینه‌ها، مصالح و چرایی‌ها این موضع نیز به شرح آمده است (ص ۶۰-۶۵) و آن گاه توجیه‌های ناموجه

سیاست‌بازان
صحنه سقیفه برای
دگرگونی وصیت

رسول‌الله (ص) گزارش و نقد شده است (ص ۶۶-۶۷). روزگار خلفای پس از رسول‌الله (ص) و موضع علی (ع) در آن روزگاران، حکومت عثمان، زمینه‌های قیام علیه او و تحلیلی از زمینه‌ها و انگیزه‌های مسلمانان در قیام علیه عثمان، در صفحات بعدی این مجلد آمده است. پایان بخش این مجلد نگاهی است نو به جریان این‌سبا و واقع چهره او براساس تفصیل تاریخی. (ص ۲۹۱-۳۰۲)

بخش پنجم. مبانی اصلاحات علوی:

مردم از پس بیست و پنج سال خلافت خلفا و گسترش کج‌نگری‌ها و کزوری‌هایی که پس از رسول‌الله (ص) آغاز شده بود، علیه خلیفه و نوع رفتار و حکومتاری او به پا خاستند و پس از قتل او در تجمعی شگفت‌خواستار زمامداری مولا شدند. در این بخش چگونگی رسیدن امام (ع) به زمامداری، آغاز اصلاحات، مبانی امام (ع) در

دیگرسانی‌ها و اصلاحات و بازتابهای آن در جامعه به تفصیل سخن رفته است. بازشناسی محوری‌ترین مبانی امام (ع) در اصلاحات در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، قضایی و دینی، از جمله بحثهای مهم این بخش است. دیدگاههای امام (ع) در پیوند با سیاست، عوامل استوارسازی حکومتها، علل و عوامل تزلزل و دگرگونی حکومتها، چگونگی همکاری دولت‌ها با هم و... از جمله بحثهای این بخش از کتاب است.

تمام صفحات مجلد چهارم ویژه این بخش است. در این مجلد که آن را به گونه‌ای می‌توان «سیاستنامه علوی» نام نهاد، به گستردگی و براساس تفصیل روایی و تاریخی و با استناد به آثار علوی از مبانی، شیوه‌ها و روشهای علوی در حکومت‌داری سخن رفته است. این مجلد در ده فصل سامان یافته است؛ ابتدا

از تفاوت‌های بنیادین نگرش به سیاست در دو مکتب علوی و اموی سخن رفته است و آن گاه از آهنگ اصلاح و ایجاد اصلاح در حکومت مولا، مدخل این مجلد تحلیلی است گسترده بر پایه تفصیل ارائه شده در متن کتاب از آنچه یاد شد و در پایان پاسخ به نقد و اشکالهایی که برخی از مورخان، تحلیلگران و سیاستمداران از روزگاران کهن درباره شیوه برخورد امام (ع) با مسائل داشته‌اند، می‌آید (ص ۵۹-۶۰). آن گاه در فصل اول، چگونگی بیعت مردمان را با امام (ع) گزارش می‌کند و در پایان، چرایی تن زدن آغازین امام (ع) از پذیرش حکومت و پذیرش بعدی آن تحلیل می‌شود. (ص ۵۷-۶۹)

این مجلد خوانندگی‌ترین و تنبیه‌آفرین‌ترین بخش کتاب به ویژه در فضای امروزی کشور است. مجلد چهارم ترجمه شده است و به زودی با مقدمه‌ای تحلیلی و گسترده نشر خواهد یافت.

بخش ششم. فتنه‌های داخلی:

اولایل بخش، ابتدا گزارشهای تاریخی و روایی مرتبط با فتنه‌ها نقل شده است و آنچه را که رسول‌الله (ص) پیش‌بینی کرده بود و از رویارویی با امام (ع) برحذر داشته بود (ج ۵، ص ۱۲-۱۳). آن گاه چرایی و چگونگی برآمدن این فتنه‌ها، ریشه‌ها، روندها و بی‌آمدهای آنها بررسی شده است (ص ۲۹-۴۴) و

نیز اهداف امام (ع) در رویارویی با فتنه‌آفرینان (ص ۴۵-۵۱). در ادامه بحث، آرای کسانی از صحابیان و عالمان اهل سنت درباره تیرد با سرکشان گزارش شده است و سپس به تحلیل جریان فتنه «ناکثین»، «قاسطین» و «مارقین» که به واقع بازتاب حرکت اصلاحی امام (ع) و موضع اصولی و انعطاف‌ناپذیر آن بزرگوار در برابر حقوق الهی و حقوق مردم و ارزشها بود، پرداخته شده و ابعاد جریان و چگونگی آنها، (ص ۲۷۱-۲۸۷) تبیین و تشریح و گزارش شده است.

در این پژوهشی در آغاز از فتنه نهرول سخن رفته است. آن گاه ریشه‌های تاریخی جریان خواجه و زمینه‌های فکری شکل‌گیری آن تبیین شده است. چهره‌های نقش‌آفرین جریان نهرول، سیر شکل‌گیری و ادامه آن رویارویی امام (ع) با آن، نبرد و نتایج آن از جمله مباحثی است که در صفحات بعدی آمده است. (ج ۶ ص ۲۹۳-۳۹۹)

بخش هفتم. واپسین ماههای حکومت، تلخ‌ترین روزگار حکومت:

در این بخش از سرکشی کسانی از سپاه امام (ع)، هشدارهای بی‌دربی امام (ع)، شکوه مولا از نافرمانیها، تفرقه‌ها، و بناهنده شدن گروهی سست عنصر به معاویه، به تفصیل سخن رفته است (ص ۴۶-۷). گزارش شهادت قهرمان نستوه آوردگاهها، مالک اشتر و چگونگی اعزام او به مصر و توطئه معاویه برای قتل مالک نیز در این بخش آمده است (ج ۷، ص ۵۲-۵۳). واگویی غم‌های مولا در شهادت مالک در صفحات بعدی آمده است (ص ۷۸-۸۱) و آن گاه اعزام محمدبن ابی‌بکر به مصر و جریان شهادت او، (ص ۸۲-۸۳)

این بخش نشان می‌دهد که در این روزگار دیگر از آن رویکرد گسترده آغازین، خبری نبود. مردم از حضور در جبهه‌ها تن می‌زدند، و فراخوانی‌های امام را پاسخ نمی‌گفتند. گلایه‌های مکرر امام از مردمان نشانگر گران‌جانی، دنیازدگی و سستی مردمان آن روزگار است. (ص ۸۱-۱۰۷)

در سیرت امام و زندگانی آن بزرگوار از جمله سؤال مهمی که در پیش روی هرکسی رخ می‌نماید، این است که این همه تن‌زدن‌ها، سستی‌ها، روی‌گردانی‌ها، پس از آن همه اقبال و استقبال از چه چیزی سرچشمه می‌گرفت و علل و عوامل آن چه بود. در این مجلد و

در فصل دهم و با عنوان «بحث فی جذور التخاضیل» به این سؤال پاسخ داده شده است. (ص ۱۵۱-۱۹۴)

بخش هشتم: شهادت امام (ع)

رسول‌الله (ص) از شهادت امیرالمؤمنین علی (ع) خبر داده بود. بخش هشتم ویژه گزارش مفصل پیشگویی رسول‌الله (ص) از شهادت مولا و گفتار مولا درباره شهادت و مسائل مربوط با آن است. گزارش چگونگی جریان ترور، سخنان آموزنده و عظیم امام (ع) هنگام ترور تا لحظه شهادت، موضع سرسخت‌ترین دشمن امام (ع) و سخنان امام به هنگام شنیدن خبر شهادت امام (ع)، جریان تجهیز، تدفین امام (ع) اختفای قبر امام (ع) و بالاخره اشاره‌ای به زیارت حضرت و برکات زیارت آن مرفد مطهر و مضجع منوره، از جمله مباحث این بخش است. (ص ۲۷۵-۳۳۵)

بخش نهم: امام از دیدگاه‌های گونه‌گون:

انعکاس شخصیت مولا در بیان و بنان چهره‌ها، شخصیتها و حتی دشمنانش یکی از فصول برجسته شناخت ابعاد شخصیت امام (ع) است. در این بخش خواننده شخصیت مولا را از منظر قرآن، پیامبر (ص)، خود امام، زهرای اطهر (س)، اصحاب پیامبر، اهل بیت (ع)، همسران پیامبر، شماری از برجسته‌ترین چهره‌های علمی - فرهنگی، سیاسی، شاعران، ادیبان، سخنوران و حتی دشمنانش می‌نگرد.

خواندن این داوریه‌ها، اظهارنظرها و ارج‌گذاریها بسیار خواندنی و دلپذیر است. مجلد هشتم از کتاب با این بخش آغاز می‌شود. بخش نهم دارای ده فصل است: نه فصل از فصول دهگانه آن در مجلد هشتم قرار گرفته است. در فصل اول شخصیت مولا براساس آیات گزارش شده است. در این فصل هفده آیه آمده است که براساس روایات فریقین این آیات درباره شخصیت مولا و برنمودن وجهی از وجوه شخصیت آن بزرگوار است. (ج ۸، ص ۴۷-۹)

فصل دوم که گزارشگر سخن رسول‌الله (ص) درباره علی (ع) است، مدخلی دارد که در آن با تأکید بر این که آنچه در این فصل آمده است، اندکی است از بسیار، از ابعاد شخصیت علی (ع) که در کلام

رسول‌الله (ص) انعکاس یافته سخن رفته است (ص ۴۹-۶۳) و آن گاه متن سخنان رسول‌اکرم گزارش شده است. (ص ۵۰-۱۸۵)

فصل سوم (تبیین شخصیت علی (ع) با استناد به کلام مولا) نیز مدخلی دارد تحلیلی و بیشتر برای پاسخ به این سؤال که مولا چرا از خود سخن می‌گوید و چرا ابعاد شخصیت خود را می‌نمایاند. بدین پرسش از زاویه‌های گونه‌گون نگریسته شده و پاسخی درخور بدان ارائه گشته است (ص ۱۸۷-۱۹۴). سپس گفتار اهل بیت (ع)، همسران پیامبر (ص) و اصحاب رسول‌الله (ص) و اصحاب مولا درباره وی آمده است (ص ۲۴۳-۲۷۶). فصل هشتم این بخش درباره شخصیت علی (ع) در نگاه دشمنان او است:

الفصل ماسهدت به الاعداء، و در آن میان شگفت‌انگیزتر و اعجاب‌آورتر از همه گفتار معاویه است و به ویژه این سخن که او گفت «هیئات، هیئات، زنان از این که چون «آوند، سترون خواهند بود». (شرح نهج البلاغه، ابن ابی‌الحدیقه، ج ۱۱، ص ۲۵۲)

فصل نهم گزارش یادگردها و اظهارنظرهای عالمان درباره علی (ع) است که خواندنی است و تأمل برانگیز. (ص ۳۹۶-۴۵۲)

مجلد نهم با آخرین فصل بخش نهم آغاز می‌شود که گزارشگر اشعار برخی از شاعران است درباره علی (ع).

بخش دهم: ویژگیهای امیرالمؤمنین:

بخش دهم کتاب ویژگیهای امام (ع) را در پیش دید می‌نهد و شخصیت امام و چگونگی ابعاد شخصیت آن بزرگوار را از منظرهای گونه‌گون گزارش می‌کند. این بخش، پنج فصل دارد؛ با مدخلی کوتاه درباره ویژگیهای امام (ع) (ج ۸، ص ۱۰۵-۱۰۷) و آن گاه گزارش نصوص قرآنی و روایی با عناوین ویژگیهای اعتقادی، اخلاقی، عملی، سیاسی و اجتماعی و نظامی که از ص ۱۰۹ مجلد نهم آغاز می‌شود تا پایان این مجلد.

بخش یازدهم: دانشها:

علی (ع) برترین و ارجمندترین شاگرد مکتب محمد (ص) است. علی (ع) باب حکمت و علم

رسول‌الله (ص)، گنجینه دانش پیامبر (ص) و وارث دانش آن حضرت و همه انبیای الهی و میراثبان حکمت و علم بود و از این روی «علم امت» است. این بخش گزارشگر «همی» است از «هم» دانش مولا و نگاهی است گذرا به گستره دانش آن بزرگوار.

بخش دوازدهم: داوریه:

این بخش تمام صفحات مجلد دهم را ویژه خود ساخته است با چهار فصل. عناوین فصول چهارگانه عبارت است از: دانش‌اندوزی علی (ع) در مکتب نبوی، جایگاه علمی مولا، گونه‌های دانش علوی، گونه‌هایی از گستره دانش آن بزرگوار. این بخش نیز مدخلی دارد کوتاه در اشاره به گستره دانش علوی و تأکید بر این که آنچه در صفحات کتاب عرضه شده است، اندکی است از بسیار و «همی» است از «هم». داوریه‌های مولا از فصول برجسته زندگانی، و از جمله افتخارهای والای زندگانی سیاسی، و از شگفتیهای تاریخ داوریه‌هاست.

در این بخش در چهار فصل، ابعاد داوریه‌های امام (ع) برنموده شده است. در فصل اول از جایگاه داوریه مولا سخن رفته است و از این که به اقتضای صریح کلام رسول‌الله (ص) «قفی الآئمه» بوده‌اند (ج ۱۱، ص ۷-۱۲). در این فصل نمونه‌هایی از داوریه‌های آن بزرگوار در زمان رسول‌الله (ص) (ص ۱۲-۱۳) بعد از پیامبر و در هنگام خلافت خلفا (ص ۱۷-۴۰) و روزگار خلافتش گزارش شده است. (ص ۴۱-۶۰)

بخش سیزدهم: نشانه‌های قدرت معنوی:

این بخش گزارش نمونه‌هایی است از قدرت معنوی، ولایت تکوینی، جلوه‌های خلیفه‌اللهی آن امام انسانیت و جلوه والای قدرت و عظمت الهی. نمونه‌هایی مانند اجابت دعوات (ص ۶۳-۷۴) سخن از ناپیداها و ناپدیدها (اخبار معنیات) (ص ۱۰۷-۱۶۴)، کرامت‌ها (رکاساس) که متقین است منحصر به فرد و قضیاتی تبحر آفرین و شگفتی آور و... (ص ۷۵-۱۰۶)

موضوع «بازگشت آفتاب» پس از غروب یا پس از آن که در آستانه غروب قرار گرفته بود، جهت گردن نماز برای علی (ع)، به راستی متقین و عظیم و کرامتی شگفت و والا است. بسیاری از نصوص این جلوه

براساس منابع معتقد و موثق فریقین گزارش شده است. (ج ۱، ص ۸۹-۷۵)

این فصل بُعد معنوی امام را در تعامل با گستره هستی و جایگاه ولای او را در اوج و عبور نشان می‌دهد.

بخش چهاردهم. دوستی امام (ع)

علی (ع) محبوب‌ترین آفریده است نزد خداوند زیبایی آفرین و عظمت بخش (ج ۱۱، ص ۲۲۷) و نیز در نزد فرشتگان و رسول‌الله (ص). «حب علی» در فرهنگ‌دینی ما، موضوعی عظیم و تأمل برانگیز است. این بخش، نصوص این حقیقت را گزارش کرده است. نصوص گزارش شده در این بخش نشان می‌دهد که دوستی با علی، دوستی با خدا و رسول است (ص ۱۶۷-۱۹۰). دوستی علی، «فرضه» است (ص ۱۹۰-۱۹۴) و مهرورزی به علی (ع) «عبادت»، «عمت»، «عروة الوثقی»، «بهترین عمل» و نخستین عنوان نامه عمل مؤمنان است. (ص ۱۹۴-۱۹۶)

روایات نشان می‌دهد، دوستی علی، نشانه پاکیزگی مؤلفه نشانه ایمان، تقوا، سعادت و شهرت انسانی در آسمان‌هاست. (ص ۲۱۰-۲۲۲)

نکته‌ای که بسی تأمل برانگیز است این است که این بخش نشان می‌دهد، با همه تأکیدها بر حب علی و آثار و برکات آن در زندگی مادی و معنوی، آموزه‌های نبوی و علوی و دینی ترغیب‌کننده به حب مولا، علو در حب و افراط در عشق ورزی را نکوهیده و از آن تحذیر کرده و آن را انحرافی تلقی کرده است که زمینه‌ساز انحراف‌های بزرگ است. (ص ۲۳۶-۲۳۹)

بخش پانزدهم. دشمنی با امام (ع)

رسول‌الله (ص) در آینه زمان، آینه تاریخ اسلام را می‌نگریست، توطئه‌ها را می‌دانست و از فتنه جویی فتنه جویان آگاه بود. جای در این بود، جای در زندگی سراسر اقدام و تلاش و تمهیدش بر دوستی (علی) تأکید نهاد و از دشمنی با او مردمان را تحذیر کرد (ص ۲۵۲-۲۵۳) و از دشام دادن وی نهی کرد و دشمنی با او را دشمنی با خود و خداوند تلقی فرمود (ص ۲۵۵-۲۶۲). دشمنی با علی (ع) را کفر دانست و آزار او را آزار خود تلقی کرد. (ص ۲۶۶-۲۷۰)

در این بخش ابتدا از انگیزه‌های کسانی که در آن

روزگاران رویاروی مولا ایستاده بودند، سخن رفته است. (ص ۲۴۳-۲۵۹)

کژاندیشی‌ها و رفتار ناهنجار آنان را با مردم برنمی‌تابید. او که روزگاری بس دراز «شمشیر در پی حق» زده بود و سالیان «خار در چشم و استخوان بر گلو» برای حق سکوت کرده بود، اکنون برای «جرای

حق» و «تحقق حق» هیچ مجامله، معامله و ملاحظه را برنمی‌تابد. این بخش از موسوعه نیز بسی خواندنی است و موضع امام (ع) در برابر اصحاب و کارگزارانش تأمل کردنی و درس‌گرفتنی. کتاب با بخش شانزدهم پایان می‌یابد و بدین سان خواننده با انبوهی از آگاهیه‌ها، تحلیل‌ها و گزارش‌ها درباره مولا آشنا می‌شود.

ویژگی‌های «موسوعه الامام علی بن ابی‌طالب...»
آنچه تا بدین جا آمد گزارش کوتاهی بود از محتوای بخش‌های «موسوعه...». اکنون بر آنیم که اندکی از ویژگی‌های آن را برشماریم.

۱. جامعیت، همراه گزیده‌نگاری
در نگارش و تدوین این «موسوعه» ضمن برهیز از تکرار، و ارجاع به نصوص همگون تلاشی شده است، گزیده‌نگاری شود و از افزون‌نگاری اجتناب شود. موسوعه، جامع‌نصوص، متون و احادیث و نقل‌های گزارش شده در منابع و مصادر فریقین است، با نگاهی به آنچه درباره علی (ع) نوشته شده است؛ بدان سان که پژوهشگر با مراجعه به این مجموعه بداند و مطمئن شود به عصاره آنچه درباره حضرت (ع) قلمی شده است دست یافته است.

۲. استاد گسترده به منابع فریقین
در این موسوعه برای نخست بار گسترده‌ترین پهن‌برداری از منابع تاریخی و حدیثی فریقین در تبیین شخصیت امام علی (ع) در زمینه‌های مختلف تحقق یافته است. برای سامان دادن به این مجموعه به بیش از چهارصد و پنجاه عنوان کتاب که غالباً چندین مجلد بوده‌اند، مراجعه کردیم؛ دوست منبع شیعی و دوست و پنجاه منبع از منابع اهل سنت.

۳. اعتبار منابع
در سامان دادن به این موسوعه، کوشیده‌ایم، پس

نصوص احادیث معتبر فریقین - که در این بخش گزارش شده است - نشانگر آن است که دشمنان علی (ع) از رحمت الهی به دورند (ص ۲۷۳-۲۷۴) و هلاکت آنان قطعی است. مرگ کین‌ورزان به علی مرگ در جاهلیت است و دشمنی با او نشان نفاق، فسق و شقاوت. (ص ۲۷۵-۲۷۸)

این بخش، نصوص روایی و تاریخی بسیاری را در اختیار خواننده می‌نهد و افزون بر این، شماری از سرسخت‌ترین دشمنان مولا و جمعی از منحرفان از آن حضرت و قیامی را که بنو کین می‌ورزیدند؛ شناسانده است که «عرف الاشیاء بأصدادها». (ص ۲۸۹-۳۱۹)

بخش شانزدهم. اصحاب و کارگزاران حکومت علی (ع)

در این بخش خواننده از یک سوی به آگاهی‌های ارزشمندی درباره پرورش یافتگان مکتب دست می‌یابد و از سوی دیگر با واقع حکومت علوی و کمبود نیروهای کارآمد، متعهد، درآشنا و فرمانبردار آشنا می‌شود. بدین سان تا حدودی راز و رمز پاره‌ای از نارسایی‌ها را در حکومت علوی در می‌یابد، و در تحلیل واقع‌نگرانه حکومت مولا بانوجه به داده‌های این بخش خود را موفقتر می‌یابد.

روشن است که نه اصحاب مولا یکدست بودند و نه کارگزاران آن بزرگوار یکدستان. ضرورت حکومت‌داری و واقع‌های اجتناب‌ناپذیر اداره امور، گاه کسانی تاسوار در باورها و ناهنجار در عمل را بر امام (ع) تحمیل می‌کرد؛ اما امام از یک سوی هرگز از آنان غفلت نمی‌کرد و از سوی دیگر هرگز کج‌روی‌ها و

از فیش برداری مستقیم از منابع یا یاری گرفتن از رایانه - در حد توان - همه نصوص مرتبط با یک موضوع را گردآوری کنیم، و آن گاه استوارترین، جامعترین و گهنتوین را برگزینیم. در گزینش همت بر آن بوده است که متون به کار گرفته شده، از کتب حدیثی و تاریخی معتبر گرفته شود؛ اما باید بدین نکته تأکید کنیم که اعتبار نقلها و نصوص در پژوهش تاریخی با نقلها و نصوص فقهی فرق فراقی دارند. روشن است که آن سخت‌گیری‌های معمول در سند روایات فقهی در پژوهشهای تاریخی، معمول نیست، در پژوهشهای تاریخی بیشتر چگونگی و استواری و ناستواری متن باید مورد توجه باشد. برای رسیدن بدان قراین گونه‌گون به کار گرفته شود. به هرحال به دیدهٔ ما نقل و نص معتبر - فقهی و تاریخی آن - آن است که «موقوف به» باشد و اطمینان‌آور؛ گرچه گاه از سند استوار و صحیحی نیز برخوردار نباشد. (به تأثیر سند صحیح و موثق در ایجاد اطمینان توجه داریم.) باید بیفزاییم که وثوق سنتی، در مجموعه‌ای که نقلها و متون آن بر پایهٔ مصادر حدیثی و تاریخی فریقین (شیعه و اهل سنت) رقم خورده است، نمی‌تواند ملاک نام و تمام باشد؛ چرا که روشن است هر جریانی در تعیین «نق» و «غیر نق» خود، سبک و روش ویژه و مبانی رجالی ویژه‌ای دارند.

۴. تحلیل و جمع‌بندی
پژوهشگران و جستجوگران معارف علوی و طالبان آگاهی از سیرهٔ علوی در این موسوعه با بیش از هفت هزار متن و نص تاریخی - حدیثی دربارهٔ علی (ع) آشنا خواهند شد. در فصلها و بخشها کوشیده شده است به تناسب تحلیلها، نظریه‌ها و با ارزیابی نصوص نکات مهمی در زمینه‌های تاریخ و حدیث عرضه شود.

۵. توجه به واقع زمان و کاربردی بودن محتوا
در گزینش عناوین و عرضهٔ متون و نصوص در ذیل عناوین به واقع زمان و نیازهای امروز توجه داشته‌ایم و کوشیده‌ایم این موسوعه مجموعه‌ای باشد آموزنده، کارآمد برای جهان

اسلام، پژوهشگران، جوانان و همهٔ آنان که می‌خواهند سیرهٔ علی (ع) را در واقع زندگی الگو گیرند و از سیرهٔ او در گشودن گره‌ها و زدودن بن‌بست‌های فکری، عقیدتی و سیاسی یاری جویند. کاربردی‌ترین، بخشهای این مجموعه، بخشهایی است که سیاستهای علوی را در زمینه‌های مختلف کشورداری، حکومت، تعامل با مردم تبیین می‌کند.

۶. ابتکار در نگارش
مطالب و موضوعات به گونه‌ای طراحی شده است که پژوهشگر با نگاهی گذرا در جریان کلی مسائل کتاب قرار گیرد و با تاملی اجمالی، مطلوب خود را در آن دریابد. عناوین به گونه‌ای گزینش شده است که گویای محتوای بخشها و فصلها باشد و تمام نصوص ارائه شده را پوشانند. مهمتر آن که کوشیده است، عناوین واقع زندگی‌ساز و سبیده گشای سیرهٔ علوی را بدان گونه که الگو باشد ارائه دهد. از این روی عناوین واقعی است، انتزاعی - محض و تاکارگشا و تاکارآمد.

۷. توضیحات، تفسیرها و... (خدمات جانبی)
برای اینکه پژوهشگران در مراجعه به این موسوعه و در دست‌یابی به مقصود برای مسائلی جزئی نیاز به منابع دیگر نداشته باشند و در رسیدن به مطلوب، مسیری سهل را بییمایند، راجع به اشخاص، مکانها و نکات مهم متون در پانویست توضیحاتی آمده است. نیز الفاظ دشوار را با متون شرح شده، و مکانهای تاریخی با نقشه‌هایی گویا به وسیلهٔ متخصصان طراحی و به دقت شناسایی شده است.

۸. یادکردها - (تجلیل‌ها، تکریم‌ها و...)
در نقل نصوص تاریخی و حدیثی، اگر متون مورد استناد از رسول‌الله (ص) و اهل بیت (ع) نقل شده باشد نام آن بزرگوار یاد می‌شود. در یادکرد رسول‌الله (ص) با جمله

«صلی الله علیه و آله» و اهل بیت (ع) با جمله «علیه السلام» از آنها تجلیل شده است. هرچند در مصدر منقول چنین تجلیلی نباشد.

۹. اخلاق نگارش
در نگارش موسوعه، ادب علمی و پژوهشی در نهایت دقت رعایت شده است. کسی که تاریخ اسلام را به زرقی نگریسته باشد و آثار مکتوب عالمان نخله‌های گوناگون حوزهٔ فرهنگ اسلامی را دیده باشد، می‌داند که در میراث مکتوب آنان - پیشینیان و پسینیان - تا چه حدی دربارهٔ تشیع و قله افراشته آن ستم روا شده است و بالطبع در حق پیشوای مجاهدان و مختلسان نیز چه اندازه کتمان حقایق و وارونه‌سازی تاریخی شده است. این همه را محققان تاریخ اسلام می‌دانند و ما نیز می‌دانستیم و در نگارش این موسوعه با ابعاد حیرت‌آور آن بیشتر آشنا شدیم. اما در نگارش این مجموعه، در تحلیلها، اظهارنظرها، تبیینها و منخلها هرگز قلم را به ناراستها و درشت گوییها و دشنامها نیالودید؛ نه ابتدائاً و نه به گونهٔ مقابله به مثل. به واقع، در نگارش مجموعه، «ادب علوی» را بر سراسر آن حاکم ساختیم. روشن است که یادکرد کردار کسان و تحلیل آن و روشنگری دربارهٔ رفتارهای ناصواب برخی، واقع‌گویی است و نه تندلحنی. به هرحال کوشیده‌ایم مسائل را با دیدهٔ روش تحقیق بنگریم و نه چشم تعصب و لجاج و عناد.

از این روی آمینواوریم موسوعه گامی باشد در تقریب مذاهب، و تبلور «ادب علوی» برای بهره‌گیری همگان و وحدت کلمهٔ مؤمنان.

پی‌نوشت:
۱. کهن‌ترین اثر مکتوب و منون در فرهنگ اسلامی، کتبی است با عنوان «حسیه فی شهد مع علی حربه» به خدایم عبدالله بن ابی‌رقع.
۲. مقاله خاتمه پس از تلخیص توسط تحریریه مجله درج شده است.

